

MENÂKIBLARDA EBU HANİFE TASAVVURU

 Osman BAYDER^a

Öz

Mezhep imamlarının hayatlarına dair yazılan menâkıblar, mezheplerin istikrar kazanmasıyla birlikte ortaya çıkan önemli bir yazın türüdür. Menâkıbların, mezhep imamlarının şahsiyetlerini yüceltmenin yanı sıra imamların tesis ettiği mezhebin fikri ve metodolojik temelini savunan bir işlev üstlendiği; mezhep aidiyetini güçlendirmeyi ve mezhepler arası rekabette bağlı olunan imamın mezhebini yüceltme gayesi taşıdığı söylenebilir. Bu açıdan menâkıblar, bağlı olunan imamın üstünlüğünü mezhep müntesiplerine göstermeyi hedefleyen “savunu” türünden metinler olup bu yönüyle hilâf kitaplarıyla benzeşirler.

Bu çalışma, en önemli Ebu Hanife menâkıbları arasında yer alan İbn Ebil-Avvâm (ö. 335/946), Ebû Muhammed Üstâz es-Sübezmunî (ö. 340 /952), Ebu Abdullah es-Saymerî (ö. 436/1045), Bekir ez-Zerencerî (ö. 512/1118), Muvaffak el-Mekkî (ö. 568/1172) ve Hâfizuddin el-Bezzâzî el-Kerderî'nin (ö. 827/1424) menâkıbları üzerinden Ebu Hanife tasavvurunu ortaya koymayı hedeflemekte olup daha ziyade menâkıbların genelinde vurgulanan ve Ebu Hanife'nin ön plana çıkarılmaya çalışılan meziyetleri üzerinde durmaktadır. Hicri dördüncü asırdan itibaren yazılmaya başlanan menâkıblarda Ebu Hanife'nin ilmî ve kişisel meziyetlerinin nasıl değerlendirildiği, menâkıblardaki bu tasavvurun altında yatan aslî amaçların neler olduğu irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada menâkıbların ısrarla üzerinde durdukları Ebu Hanife'nin üstünlüğünü gösteren özellikleri, hadis bilgisi, Ehlisünnetin öncüsü/öncülerinden olduğu, kelimine yaklaşımları, rey ve istihsân anlayışı, fıkıh ilmini tedvin etmedeki rolü gibi konuların yanı sıra Ebu Hanife'nin en çok eleştiri alan fûru görüşlerinin nasıl değerlendirildiği, diğer mezhep imamlarından farklı hususiyetlerinin neler olduğu konuları üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Ebu Hanife, Hanefilik, Menâkıb, Mezhep Savunusu.

^a Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, osmanbayder@erciyes.edu.tr

THE PERCEPTION OF ABU HANIFA IN MANĀQIB LITERATURE

Abstract

Starting from the early fourth century Hijri, followers began writing works to defend the positions of their madhhab imams. Some of these defenses were included within fiqh (furū', khilāf) texts, while others were compiled in independent works such as manāqib (biography) literature. In fiqh texts, efforts were made to substantiate the views of the madhhab imams as being more accurate and preferable through evidence. On the other hand, manāqib works focused on highlighting the moral, intellectual, and human virtues of the defended imam, portraying them as superior in these aspects.

Manāqib literature emerged alongside the consolidation of Islamic legal schools (madhhabs). In addition to extolling the personal virtues of the madhhab imam, these works assumed the role of defending the intellectual and methodological foundations established by the imam. It can be argued that manāqib literature sought to deepen allegiance to a specific madhhab and to strengthen its position in the context of inter-madhhab competition. In this regard, manāqib serve as a defense of the madhhab, aiming to demonstrate the superiority of the affiliated imam, resembling khilāf works to some extent. One of the primary objectives of manāqib works appears to be the reinforcement of the authority and legitimacy of the founding imam and their madhhab. The authors of such works aimed to affirm that the madhhab imam was trustworthy, did not mislead people in religious matters, and that all Muslims could confidently adhere to their views. Moreover, manāqib sought to portray the founding imams and their circles as a deliberate and conscious scholarly assembly, emphasizing that the activities of these imams were not random academic efforts but systematic endeavors. In this way, manāqib also highlight the self-awareness of madhhabs regarding their own existence. The fact that these works began to be composed alongside the stabilization of madhhabs underscores their role as a literature shaped by the process of madhhab formation.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Keywords: Islamic Law, Abu Hanifa, Manāqib, Hanafism, Madhhab Defense.

Giriş

Hicri dördüncü asrın başından itibaren müntesipler tarafından, mezhep imamını savunan eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu savunuların bir kısmı fıkıh (fūrū, hilāf) kitaplarının içerisinde, diğer bir kısmı ise biyografik türdeki müstakil *menākıblar*da yer almıştır. Fıkıh kitaplarında mezhep

imamlarının görüşlerinin daha doğru ve üstün olduğu delilleriyle ispatlanmaya çalışılırken menâkıb türü kitaplarda daha ziyade savunulan imamın dinî, ahlakî, ilmî ve insanî meziyetler açısından üstünlüğü ortaya konulmaya çalışılır.

Kaynaklarda görebildiğimiz kadarıyla ilk defa mezhep imamı savunusu yapan kişi Şâfiî fakih İbn Süreyc'tir (ö. 306/918). İbn Süreyc'in "Bir yer arayan kişinin Şâfiî'nin mezhebine intisap etmesi gerekir" dediği rivayet edilir.¹ İbn Süreyc'ten sonra Hanefi mezhebi cihetinden Kudûrî (ö. 428/1037), Ebu Hanife'ye yönelik bir savunuyu kaleme alır. Kerhî'nin *Muhtasar*'ı üzerine yazdığı şerhin hemen başında Kudûrî, "Ebu Hanife'nin Mezhebinin Diğer İmamların Mezhebine Önceliği" başlığıyla bu konuyu işler. Ona göre Ebu Hanife'nin ve mezhebinin üstünlüğü, onun sahabe asrında doğması, tabiin ile beraber fıkıh okuması, onlarla fetva vermesi, ilk defa fıkıhı tedvin eden olması, şurût, ferâiz gibi ilimlerde ilk kitap telif eden olması, birçok büyük öğrencisinin olması, mezhebinin şura ile oluşturulması ve ilmi, sağlam bir silsileden almış olması gibi noktalardadır. Kudûrî tüm bunların yanı sıra zekası, ibadete bağlılığı, işkenceye rağmen kadılığı kabul etmemesi gibi kişisel meziyetler konusunda da Ebu Hanife'nin yüksek bir mertebede yer aldığını kaydeder.²

Ebu Hanife menâkıblarında da yukarıdaki hususiyetler özellikle vurgulanır. Ayrıca menâkıblar, Ebu Hanife'nin hayatına, insani ilişkilerine, ilim yolunda gösterdiği çabalara, Ebu Hanife hakkında dile getirilen olumsuz sözlere ve iftiralara da cevap vermektedir. Özellikle bazı Şâfiî müelliflerin yazdığı kitaplarda Ebu Hanife'nin bazı yönlerden eksik gösterilmesinin, hatta bu olumsuz ifadelerin kimi zaman ağır eleştiri ve ithamlara varan düzeyde olmasının ve Şâfiî'nin takip edilmesi gereken yegâne kişi olduğunun iddia edilmesinin,³ özellikle müteahhir dönem Ebu Hanife menâkıblarının yazılış

¹ Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğât* (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.), I/64. İbn Süreyc'in Şâfiî mezhebini üstün görme çabasının, Hanefi mezhebine göre hüküm verme zorunda bırakılmasından kaynaklanması mümkündür. Zira rivayet edildiğine göre kadılıkudat olan Hanefi fakih Ebu Hâzim (ö. 297/905), İbn Süreyc'i Bağdat'a kadı olarak atamış ve Ebu Hanife'nin mezhebine göre hüküm vermesini şart koşturmuştur. Bunu kabul eden İbn Süreyc'in bu görevi esnasında Hanefilik ile Şâfiîliği uygulamada kıyaslaması ve belki de bir tepki olarak Şâfiî mezhebinin daha üstün olduğu sonucuna ulaşmış olması muhtemeldir. İbn Süreyc'in kadılık görevi için bkz. Ebu'l-Abbâs Necmeddin İbnü'r-Rîfâ, *Kifâyetu'n-nebîh Şerhu't-tenbîh*, thk. Mecdî Muhammed Surûr (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2009), 18/86.

² Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed (Kuveyt: Esfâr, 2024), 1/54-64.

³ Burada özellikle Cüveynî ve Gazzâlî'nin yazdığı kitaplar hatırlanmalıdır. Bkz. Ebu Hamid Muhammed Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Daru'l-

saikinin temelini oluşturduğu söylenebilir.

Bu çalışmada ilk yazılan Ebu Hanife menâkıblarından olan İbn Ebil-Avvâm (ö. 335/946), Ebu Muhammed Üstaz ez-Sübezmunî (ö. 340 /952), Ebu Abdullah es-Saymerî (ö. 436/1045), Bekir ez-Zerencerî (ö. 512/1118), Muvaffak el-Mekkî (ö. 568/1172) ve Hâfizuddin el-Bezzâzî el-Kerderî'nin (ö. 827/1424) menâkıbları üzerinden⁴ Ebu Hanife tasavvuru ortaya konulmaya çalışılacak, daha ziyade menâkıbların genelinde vurgulanan ve Ebu Hanife'nin ön plana çıkarılmaya çalışılan meziyetleri üzerinde durulacaktır.⁵ Bununla birlikte Ebu Hanife'nin nesebi, hayatı, ahlakı, zühdü, ibadeti, hocaları, talebeleri, bunlarla ilişkisi, cömertliği, idarecilere karşı tutumu, resmi göreve yaklaşımı, fiziksel özellikleri gibi menâkıblarda uzunca ele alınan konular, makalenin sınırını aşacağı endişesiyle burada detaylı olarak ele alınmayacaktır.

A. Ebu Hanife'nin Tâbiünden Olduğunu Gösterme Çabası

Şâfiî menâkıblarında İmam Şâfiî'nin Kureyşli olduğu ve bunun bir fazilet/övünç kaynağı olduğu uzunca ispatlanmaya çalışılır. Mesela Beyhakî, Cüveynî ve Fahreddin er-Râzî, Şâfiî'nin Hz. İbrahim'in soyundan gelmesi ve

fıkr, ts.), 500-504; İmâmu'l-Haremeyn Abdülmelik Cüveynî, *Muğîsu'l-halk* (el-Matbaatu'l-mısıryye, 1934), 35-36. Özellikle Gazzâlî'nin bu eleştirilerine cevap vermek için yazılan hususî eserler de vardır. Bunlardan biri Şemsuleimme el-Kerderî'ye aittir. Müellif risalesine bir isim vermemiş olup sonraki müstensihler tarafından "Risale fi teyidi Ebi Hanife", "Risale fi'r-red ale'l-Gazzalî", "Risale fi'r-red ala men yuânid Ebu Hanife" gibi farklı isimlerle istinsah edilmiştir. Bkz. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 779.

⁴ Ebu Hanife hakkında yazılmış 40'tan fazla menâkıb bulunmaktadır. Ancak sonraki dönem menâkıblarda yer alan bilgiler temel olarak esas aldığımız menâkıblara dayanmaktadır. Bu açıdan kaynak tekrarı oluşmasın diye bu menâkıblar ile yetinilmiştir. Diğer menâkıblar hakkında detaylı bilgi için bkz. Huzeyfe Çeker, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, 2018), 147-225.

⁵ Menâkıb türü kitaplarda Ebu Hanife'nin nasıl tasavvur edildiğine dair bir çalışma araştırdığımız kadarıyla bulunmamaktadır. Bununla beraber burada İhsan Timür tarafından kaleme alınan "Bir Mezhep Savunusu Olarak Tabakat Eserleri: Takiyyüddin et-Temimî'nin et-Tabakatü's-Seniyye'sine Yansıyan Hanefilik Savunusu" isimli çalışması zikredilmeye değerdir. Bu çalışma Temimî'nin adı geçen eseri üzerinden Ebu Hanife'ye yöneltilen eleştirilere ve Temimî'nin bunlara verdiği cevaplara odaklanmaktadır. Çalışmada Ebu Hanife'nin Arapça bilmediği; az hadis rivayet ettiği; kıyası, sahih hadise takdim ettiği şeklindeki iddialar ve bunlara verilen cevaplar detaylıca ele alınmakta, Ebu Hanife'nin mevali olmasının bazı çevrelerce küçük düşürücü bir meziyet görülmesine yönelik eleştiriler dile getirilmekte ve yine Ebu Hanife'ye itikadi konularda yöneltilen itirazlara cevaplar yer almaktadır. Bkz. İhsan Timür, "Bir Mezhep Savunusu Olarak Tabakat Eserleri: Takiyyüddin et-Temimî'nin et-Tabakatü's-Seniyye'sine Yansıyan Hanefilik Savunusu", *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, ed. Hidayet Aydar (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 487-495. Çalışma temel itibarıyla Hanefî olmayan çevrelerce Ebu Hanife'ye yöneltilen eleştirilere odaklanması açısından önemlidir.

Kureys'ten olması sebebiyle faziletli olduğunu ve Ebu Hanife'den daha öncelikli olduğunu iddia etmektedir.⁶ Muhtemelen Hanefiler, Ebu Hanife'nin tâbiînden oluşunu, Şâfiî için dile getirilen soy üstünlüğüne karşı zikretmişlerdir.⁷ Hanefi müellifler, ilim ve ilk nesilden olma faziletinin, soy faziletinden daha üstün olduğunu ispatlamayı hedeflemektedir.

Ebu Hanife menâkıblarında geçtiğine göre Ebu Hanife'nin gördüğü sahabeler, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Abdullah b. Ebî Evfâ (ö. 86/705), Sehl b. Sa'd (ö. 91/712) ve Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'dir (ö. 100/718-19).⁸ Ebu Hanife'nin bunların bazılarında rivayet ettiği hadislere de yer verilmektedir. Bunun dışında menâkıblarda Ebu Hanife'nin görmüş olabileceği bazı sahâbîlere de yer verilmektedir. Mesela Mekkî'nin kaydettiğine göre Ebu Hanife'nin doğumundan iki sene önce vefat etmiş olan Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) da Ebu Hanife'nin gördüğü, hatta rivayette bulunduğu sahabe arasında yer almaktadır.⁹ Buna yer verilmesinin sebebi Ebu Hanife'nin hicri 61 yılında doğduğuna dair rivayettir. Bu rivayet her ne kadar pek muteber görülmemiş olsa da Ebu Hanife'nin uzun ömür yaşadığına dair nakiller göz önüne alındığında bu rivayetin de doğruluğu muhtemel kabul edilmekte ve Ebu Hanife'nin Câbir b. Abdullah'ı görme imkanı üzerinde durulmaktadır.

Bununla beraber bazı müellifler, Ebu Hanife'nin doğum tarihine dair verilen iki tarihten önce vefat eden bazı sahâbîleri gördüğünü de iddia etmektedir. Mesela Mekkî, hicri 54 (m. 674) yılında vefat eden Abdullah b. Üneys'i; Ebu Hanife'nin gördüğü sahabe arasında zikretmekte, hatta Ebu Hanife'nin ondan yapmış olduğu bir rivayete de yer vermektedir.¹⁰ Bezzâzî'nin kendisi de Ebu Hanife'nin Abdullah b. Üneys'i görmesinin

⁶ Cüveynî, *Muğîsu'l-halk*, 25-26; Râzî, Fahreddin, *Menâkıbu's-Şâfiî* (Kahire: Mektebetu'l-külliyati'l-ezheriyye, 1986), 375; Ebubekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Menâkıbu's-Şâfiî* (Kahire: Mektebetu'd-dari't-turas, 1970), 1/20-30.

⁷ Nitekim Fahreddin Râzî, Şâfiî'nin mezhebinin diğer mezheplere tercihinin icmâlî delilleri başlığı altında Şâfiî'nin Kureys'ten olmasını ve faziletine işaret edebilecek delillerin olmasını zikrederken (Râzî, Fahreddin, *Menâkıbu's-Şâfiî*, 373) Bezzâzî aynı ifadeler ile "Ebu Hanife'nin mezhebinin mukaddem olmasının icmâlî delili" bahsi altında Ebu Hanife hakkındaki rivayetlere yer verir. Bkz. Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/64.

⁸ Kadı Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife ve ashâbih* (Beyrut: Âlemu'l-kutub, 1985), 18-19; Murat Şimşek - Şaban Kütük, "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanife Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/1 (Haziran 2018), 96-97; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 34-47.

⁹ Muvaffak b. Ahmed Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam* (Haydarabad: Matbaatu meclisi dairi'l-mearif, 1321), 1/36.

¹⁰ Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/35; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/59.

problemlili olduğunu söylemesine¹¹ rağmen buna yer vermesi, gördüğü sahabîleri fazla göstererek tâbiîn neslinden olma yönünü güçlendirme amacına matuf olmalıdır.

B. Ebu Hanife'nin Faziletini Bildiren Rivayetler Olduğu İddiası

Mekkî ve Bezzâzî gibi menâkıb müellifleri, Ebu Hanife'nin mezhebinin diğer mezheplere üstün olduğunu ortaya koymak için Ebu Hanife'nin faziletini bildiren birçok rivayet olduğunu söyler.¹² Bu müelliflere göre hem Hz. Peygamber hem de Hz. Ali ve İbn Abbas gibi sahabîler, Ebu Hanife/Numan b. Sâbit isminde bir fakihin geleceğini önceden müjdelemiştir. Hatta bazı menâkıb müellifleri, Ebu Hanife'nin tam isim ve künyesiyle Tevrat'ta dahi geçtiğini ve orada kendisinden övgüyle bahsedildiğini iddia etmektedir.¹³

Bu yöndeki rivayetlere göre ileride Ebu Hanife isminde bir alim gelecek ve onun bazı temel hususiyetleri olacaktır. Bu hususiyetler, onun ümmetin kandili olacağı, kendi zamanının öncüsü olacağı, din ve sünneti ihya edeceğidir. Özellikle Bezzâzî bu rivayetler üzerinde çok detaylı olarak durmakta, her bir rivayeti hadis tekniği açısından tahlil etmekte, muhtemel eleştirilere cevap vermekte ve genel itibarıyla sıhhat açısından bir problem olmadığı sonucuna varmaktadır. Bu müelliflere göre Allah resulü ve sahabe tarafından önceden müjdelenen ve övgüye layık görülen bir imam ve mezhebi, takip edilmeye daha uygundur.

C. Ebu Hanife'nin Ehlisünnetten Olduğunu Ortaya Koyma Çabası

Hanefiler tarafından telif edilen bazı eserlerde Ebu Hanife'nin Mutezilî olmadığı ispatlanmaya çalışılır. Mesela Pezdevî'nin *Usul*'ünün girişinde böyle bir çaba yer almaktadır¹⁴ ki bunun muhtemel sebeplerinden biri ilk dönem Hanefi usulcülerinden Kerhî ve Cessâs'ın Mu'tezileye nisbet edilmesinin, Ebu Hanife'yle bir ilgisinin olmadığını göstermektir. Bir diğer ihtimal ise Ebu Hanife'nin Mutezili olduğu iddiasının, hadis ehli tarafından bir suçlama olarak ya da Mutezile mezhebi tarafından benimsenme olarak gündeme gelmiş olmasıdır.

Mutezili kaynaklarda Züfer, İmam Muhammed gibi Ebu Hanife'nin öğrencileri ve yine Kerhî, Cessâs gibi sonraki dönem birçok Hanefi fakih, Mutezili olarak gösterilmekteyse de araştırdığımız kadarıyla kendi

¹¹ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/61.

¹² Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/9-18; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/64.

¹³ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/93.

¹⁴ Ebu'l-Usr Fâhrü'l-İslâm Alî b. Muhammed Pezdevî, *el-Usûl*, thk. Said Bekdaş (Medine: Daru's-sirac, 2016), 89-90.

kaynaklarında Ebu Hanife'nin Mutezili olduğuna dair bir kayıt yer almamaktadır. Kendisi de Mutezili olan Muvaffak el-Mekkî, *Menâkıb*'ında Ebu Hanife'nin ehlisünnet olduğunu açıkça ifade etmekte, hatta Ebu Hanife'yi ehlisünnetin ilkelerini ortaya koyan biri olarak takdim etmektedir.¹⁵ Ancak buna rağmen özellikle Bezzâzî, menâkıbının birçok yerinde ele aldığı meseleler bağlamında Ebu Hanife'nin ehlisünnet olduğunu ispatlamaya girişir. Ona göre bazı Mutezililer, Ebu Hanife'yi kendi mezheplerine nispet etmektedir. Ebu Hanife'nin kalam kitabı yazmadığı iddiası da onun Mutezili olduğunu iddia edenler tarafından ortaya atılmıştır. Çünkü Ebu Hanife *el-Fıkhü'l-Ekber* ve *Kitâbu'l-âlim ve'l-müteallim*'de ehlisünnet ve'l-cemaatin kaidelerinin çoğunu açıkça ortaya koymuştur. Bezzâzî'nin belirttiğine göre Mutezile, bu iki kitabın Ebu Hanife el-Buhârî isminde birine ait olduğunu düşünmektedir.¹⁶

Birçok menâkıbda Ebu Hanife'nin Ehlisünnetten olduğunu ortaya koymak adına kendisine sorulan “ehlül-cemâat¹⁷ kimdir?” sorusuna Ebu Hanife'nin verdiği şu cevap yer almaktadır: “Ebubekir ve Ömer'in daha faziletli olduğunu söylemek, Ali ve Osman'ı sevmek, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak, mestler üzerine mesh etmek, testide yapılan nebîzi helal görmek, kimseyi işlediği günah sebebiyle tekfir etmemek ve Allah hakkında bir şey konuşmamaktır.”¹⁸ Burada enteresan bir şekilde nebîz içmenin helalliği ehlül-cemâatin/Ehlisünnetin ana unsuru sayılmaktadır ki bu rivayete göre nebîzi haram gören Şâfiî ve Malikî mezhebinin müntesipleri Ehlisünnet olamayacağı için neredeyse Ehlisünnet olarak sadece Hanefiler kalmaktadır.

Bunun yanı sıra bazı menâkıblarda, Ebu Hanife'ye Hz. Ali ve soyuna meylettiğini gösteren ifadeler nisbet edilmekte; Hz. Ali'nin soyundan gelenlere övgü dolu sözler ve hatta onları desteklemeyenlerin kâfir olduğunu ima eden sözler de yer almaktadır. Nitekim bir rivayete göre Ebu Hanife'ye Hz. Ali'nin torunlarından Zeyd b. Ali'nin *hurûcu* sorulduğunda “*Bu hurûc,*

¹⁵ Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/74.

¹⁶ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/222.

¹⁷ Bezzâzî'de “es-sünnet ve'l-cemaat” olarak geçmektedir. Mekkî de bu rivayetin devamında “Ebu Hanife ehlü's-sünnet ve'l-cemaati yedi cümlede özetlemiştir” demektedir.

¹⁸ Ebu Muhammed el-Üstaz Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, thk. Latifurrahman el-Behraicî (İstanbul: Mektebetu'l-İrşâd, 2020), 2/187; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife ve ashâbihi*, 89; Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/74; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/267. Sübezmûnî'de ek olarak “ehl-i kible olarak ölenlerin cenaze namazını kılmak, iyi ve günahkar her müslümanın arkasında namaz kılmak” da geçmektedir.

Allah Resûlü'nün Bedir günündeki hurûcuna benziyor" diye cevap vermesi,¹⁹ karşı tarafta yer alanları Bedir gününde müşrik saflarında yer alanlara benzettiğine işaret etmektedir. Yine bazı rivayetlerde Ebu Hanife'nin Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan daha faziletli görmesi,²⁰ "Ali bize Osman'dan daha sevimli geliyor."²¹ ifadesi bunlar arasında zikredilebilir.

Ebu Hanife'nin yaşadığı dönemde her ne kadar şiilik tanımı hususunda bir uzlaşının olduğunu söylemek mümkün olmasa da bazılarına göre bu dönemde Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan daha faziletli olduğunu söylemek şiaya eğilim için yeterli bir sebep kabul edilmektedir. Mesela Kadı Abdülcebbâr *Şerhu Usulî'l-Hamse*'de birçok mütekaddim Mutezilenin, Allah resulünden sonra en faziletli insanın Ebubekir, sonra Ömer, sonra Osman, sonra Ali olduğunu kabul ettiğini, buna mukabil Mutezilenin kurucusu kabul edilen Vâsıl b. Ata'nın, müminlerin emiri Ali'yi Osman'dan daha faziletli gördüğünü, bu yüzden de Vasil'in şiî olarak isimlendirildiğini kaydetmektedir.²² Kadı Abdulcebbâr *el-Muğnî*'de ise Vasil b. Ata'nın Ali'yi Osman'dan faziletli gördüğünü belirttikten sonra şöyle der: "Vasil böyle dediği için onu şiiliğe nisbet ettiler. Çünkü şiî, o zamanda Ali'yi Osman'a takdim edenlerdi."²³ Ebu Hanife'nin şiaya eğilim gösterdiğine dair açık bir iddia olmamasına rağmen Bezzâzî'nin Ebu Hanife'den gelen bu tür rivayetleri yorumlaması böyle bir töhmeti bertaraf etme amaçlı olabilir. Bezzâzî'ye göre Ebu Hanife'nin Hz. Ali'yi daha faziletli gördüğüne dair ifadesinin muhtemel iki sebebi olabilir. Birincisi gerçekten de Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan daha faziletli görmesidir. Hz. Ali'nin Kufe bölgesinde yaşamış olmasının bu bölge halkında Hz. Ali'ye karşı kişisel bir muhabbet geliştirmiş olması muhtemeldir. İkincisi ise Ebu Hanife'nin kişinin elinde olmayan muhabbeti kastetmiş olmasıdır. Buna göre cumhurun görüşünde olduğu gibi Hz. Osman, Hz. Ali'den daha faziletli olmasına rağmen Ebu Hanife, Hz. Ali'yi daha çok sevdiğini ifade etmiş

¹⁹ Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/260.

²⁰ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsârî's-şerife*, 2/479; Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/83-84.

²¹ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 2/130. Mekkî'de bu söz İbrahim'e nispet edilmektedir. Bkz. Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 2/84.

²² Kadı Abdulcebbâr, *Şerhu usulî'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetu Vehbe, 2010), 766-767.

²³ Kadı Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, thk. Mahmud Muhammed Kasım (el-Müessesetu'l-Mısriyye, ts.), 20-2/114. Bu konuda detaylı tartışma için bkz. Memiş Murat, "İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezilîlerin Hz. Ali Anlayışı", *Kelam Araştırmaları* 8/2 (2010), 129-136.

Bununla beraber bu dönemlerde gerek mutezili bazı isimlerin gerekse de Ebu Hanife'nin Hz. Osman'ı daha faziletli görmesinin başka muhtemel sebepleri olmalıdır. Mutezile mezhebi mensuplarının genel olarak Emevi karşıtı olduğunu, ilk mutezililerde Hz. Osman aleyhtarlığının da Hz. Ali sevgisinin de bu minvalde karşılanması gerektiği söylenebilir.

olabilir.²⁴

D. Ebu Hanife'nin Hadis Bilgisi ve Onu Hadis Ehline Yakın Gösterme Çabası

İlk dönemlerde ehl-i rey ile özdeşleşen ve bu yüzden bazı çevrelerce ağır eleştirilere de maruz kalan Hanefilik, belli bir dönemden sonra bizzat bazı Hanefiler tarafından hadis ehli çizgisinde gösterilmeye çalışılmıştır. Pezdevî'nin; Ebu Hanife ve öğrencilerini "ashabu'l-hadis ve'l-meânî" olarak niteleyip ashabu'l-hadis ifadesini ashabu'l-meânîye öncelemesi, her ne kadar Hanefi imamların hadislere önem verdiklerini gösterme çabası şeklinde anlaşılabilirse de sonraki dönemlerde mutlak ashâbu'l-hadis Hanefiler olduğunu iddia eden bazı Hanefilerin bu tutumunu anlayabilmek için başka izahlara ihtiyaç vardır. Mesela Hanefi fakih İbnu's-Şihne'nin (ö. 882/1477) *Lisânu'l-Hükkâm* adlı eserinde yer alan bir meseleye göre bir kimse ashâbu'l-hadise vakıfta bulunsa, bu vakfa Şâfiî birinin dahil olabilmesi için onun özellikle hadis talebi ile meşgul olması gerekir. Buna karşın ister hadis talebi ile meşgul olsun ister olmasın her halükarda Hanefiler bu vakıf kapsamına dahil olur. Çünkü Hanefiler mürsel hadis ile amel etmekte ve haber-i vâhidi kıyasa takdim etmektedirler.²⁵ Görüldüğü üzere bu ifadelerde Hanefiler neredeyse hadis ehlinin tek temsilcisi gibi sunulmaktadır.

Menâkıblarda birçok vesile ile Ebu Hanife'nin hadis konusunda diğer mezhep imamlarından daha hassas olduğuna vurgu yapılmakta ve yer yer Ebu Hanife hadis ehline yakın gösterilmeye çalışılmaktadır. Hatta bazı yerlerde ashabu'r-reyi kötüleyen, onlardan uzak durulması gerektiğini ve Ebu Hanife'nin onlardan olmadığını söyleyen ifadeler yer almaktadır. Mesela bir nakil şöyledir:²⁶

"Abdulaziz b. Ebu Revvâd'dan şöyle nakledilmiştir: 'Ashabu'r-rey, sünnetin düşmanlarıdır. Onlar Haruriyye mezhebi ve ehl-i hevadır.'²⁷ Muhaddislerin fakihlerinden biri olan Yâsin ez-Zeyyât'tan şöyle nakledilmiştir: 'Ashabu'r-rey, sünnetin düşmanlarıdır, onlar rey ve heva ehlidir. Ebu Hanife ve ashabı ise sünnete kıyas yapmışlardır.'²⁸

²⁴ Bkz. Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 2/130.

²⁵ Ebu'l-Velid Ahmed b. Muhammed İbnu's-Şihne, *Lisânu'l-hükkâm* (Kahire: el-Babî'l-Halebi, 1973), 300. Aynı görüş daha sonra başka müellifler tarafından da benimsenmiştir. Bkz. Abdulvehhab b. Ahmed İbn Vehbân, *Teyisiru'l-mekâsıd*, thk. Abdulmuhsin Taha (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2023), 211; Muhammed b. Ali Haskefî, *ed-Durru'l-muhtâr*, thk. Abdulmunim Halil İbrahim (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2002), 382.

²⁶ Bir başka rivayete göre Ebu Hanife, Şa'bî'den şöyle nakletmiştir: "Ereyytecilerden uzak durmak gerekir." Bkz. Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 1/300.

²⁷ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 1/46.

²⁸ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 1/132; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 2/131.

Menâkıblarda Ebu Hanife'yi hadis ehline yakın gösterme çabalarından biri de Ebu Hanife'nin *eseri* kıyasa mukaddem gördüğü ve birçok meselede onun kıyastan vazgeçerek esere tabi olduğu²⁹ konusudur. Ebu Hanife'nin rey ve istihsânlarına yönelik savunular da bu minvalde anlaşılabilir. Yine Şâfiî'nin de istihsân yaptığı söylenerek istihsânın meşruiyeti tahkim edilmektedir. Saymerî, İmam Şâfiî'den "insanlar, kıyas ve istihsânda Ebu Hanife'nin evladıdır"³⁰ şeklinde bir nakil yapmakta ve bu ifadelerin, bazı Şâfiîler tarafından dile getirilen İmam Şâfiî'nin istihsâna karşı olduğu iddiasını³¹ iptal ettiğini söylemektedir. Çünkü İmam Şâfiî burada istihsânı Ebu Hanife'yi övme kabilinden zikretmiştir. Kişi ancak güzel gördüğü bir şeyi övebilir. Ayrıca İmam Şâfiî de kitaplarında "Ben bunu güzel görüyorum (*estahsinu*)" demiştir.³²

Menâkıblarda sık sık Ebu Hanife'nin rey, kıyas ve istihsânlarının keyfi olmadığına, Ebu Hanife'nin yaptığı şeyin esas olarak "hadisin/*eserlerin* tefsiri" olduğuna vurgu yapan rivayetlere yer verilmektedir.³³ İbnü'l-Mübârek'ten yapılan "Ebu Hanife'nin görüşü (*reyu Ebi Hanife*) demeyin, bunun yerine Ebu Hanife'nin hadis tefsiri deyin" şeklindeki nakil³⁴ bunun özeti mahiyetindedir. Yine bazı menâkıblarda bizzat Ebu Hanife'den "Hayret insanlara! Onlar benim rey ile fetva verdiğimi söylüyorlar, oysa ben sadece *eser* ile fetva veriyorum."³⁵ şeklinde bir nakil yer almaktadır. Bezzâzî her ne kadar bu nakli "bir *eser* var ise onunla fetva veriyorum" şeklinde yorumlayarak reye alan açmaya çalışsa da ona göre Ebu Hanife'nin bu ifadeleri, onun diğer mezhep imamlarından daha fazla *esere* bağlı olduğunu göstermektedir. Çünkü *eser*, sahabî sözüdür. Sahabî sözü ise rey ile idrak

²⁹ Bu konuya dair verdiği örneklerden biri şudur: "Ebu Hanife önceleri parmakların diyetinde her bir parmağın menfaatine göre diyeti belirlerdi, bu yüzden de baş parmağın *erşinin* [yaralanma diyeti] diğer parmaklardan daha fazla olduğunu söylerdi. Ancak daha sonra kendisine Allah resulünün (s.a.s.) "Tüm parmaklar eşittir" hadisi ulaşınca ilk görüşünden vazgeçti. Yine mezhep sahibi ilk başlarda hayızın azami süresinin on beş gün olduğunu söylüyordu. Enes'in Allah resulünden (s.a.s.) rivayet ettiği "Hayızın en azı üç gündür, on güne kadar devam eder, on günden sonrası istihâzedir." hadisini duyunca ilk görüşünden vazgeçti." Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/309-310.

³⁰ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife ve ashâbih*, 26.

³¹ Cüveynî *Muğîsu'l-halk'ta* Şâfiî'den "istihsân yapan Şer' vazetmiştir." sözünü nakleder. Bkz. Cüveynî, *Muğîsu'l-halk*, 32.

³² Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/95.

³³ İbn Ebi'l-Avvâm, *Fedâilu Ebî Hanife* (Mekke: el-Mektebetü'l-İmdadiyye, 2010), 87; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife ve ashâbih*, 23; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 204; Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 1/564, 596, 606.

³⁴ İbn Ebi'l-Avvâm, *Fedâilu Ebî Hanife*, 101; Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 2/239; Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 2/51.

³⁵ Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 77-78.

edilemeyen bir konuda olursa Hz. Peygamberden duyulmuş olmaya hamledilir. Ebu Hanife bu konuda sahabenin taklit edilmesi gerektiğini söylüyordu. Bezzâzî sadece *eserleri* değil, mürsel hadisleri de kabul eden Hanefilerin ashâbu'l-hadis olmaya daha layık olduğunu söyler ve bunu da şu şekilde temellendirir:

“Mezhepte mürsel hadisler makbuldür. Nasıl oluyor da [bazı] Şâfiîler, kendilerini hadis imamlarından saydıkları halde mürsel hadisleri atıl bırakıyorlar! Mürsel hadisler toplamda 50 cilde yaklaşmaktadır. Bize gelince Allah’a hamdolsun ki biz mürselleri kıyasa takdim ediyoruz. Bu yüzden Allah’ın fazlı sayesinde biz *Ashabu’r-rey ve’l-hadis* oluyoruz.”³⁶

Menâkıblarda Ebu Hanife’nin hadis bilgisine dair de birçok nakil yer almaktadır. Özellikle muhaddislerin önemli simalarından biri olan Abdullah b. Mübârek’ten Ebu Hanife’nin hadis anlayışına ilişkin nakiller ve buna dair övgü dolu ifadeler çokça geçmektedir. Ebu Hanife’nin bazı hadis yorumlarına da yer veren Bezzâzî, buradan hareketle Ebu Hanife’nin muhaddislerin en münekkidi (*nekkâhu’l-muhaddisîn*) olduğunu, hadisin inceliklerinden iyi derecede haberdar olduğunu söylemektedir. Ayrıca Ebu Hanife’nin hadis aldığı yüzden fazla şeyh ve bunlardan rivayet ettiği pek çok hadis kaydedilmektedir. Yer verilen bir nakle göre Ebu Hanife, tasniflerinde yetmiş bin küsur hadis zikretmiştir. Başka bir nakilde ise Ebu Hanife “Yanımda sandıklar dolusu hadis var, ben bunlardan sadece istifade edilebilir olan küçük bir kısmını çıkardım.”³⁷ demiştir. Diğer yandan bizzat kendisinin rivayet ettiği hadis sayısının dört bin olduğu, bunlardan iki binini Hammâd’dan, diğer iki binini ise diğer meşâyıhtan rivayet ettiği kaydedilmektedir.³⁸

Menâkıblarda Ebu Hanife’ye hadis konusunda yöneltilen eleştirilerin sebeplerine de yer verilmektedir. Bezzâzî’ye göre bunun bir sebebi bazı hadisçilerin rivayet konusundaki şartlarının fakihlerin hadisin reddi ve kabulü konusundaki şartlarından farklı olmasıdır. Bezzâzî’ye göre bir diğer sebep kıskançlıktır, bazı hadisçiler, gerçekte gereksiz sayılan birçok sebepten hareketle büyük alimler hakkında böyle karalamalar yapmışlardır.

Bunun yanında menâkıblarda Ebu Hanife’nin öğrencilerinin, özellikle Ebu Yusuf’un da ashâbu’l-hadise meylettiğine dair bazı nakillerin yer

³⁶ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/69.

³⁷ Mekî, *Menâkıbu’l-İmam el-Azam*, 1/96.

³⁸ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/303.

alması,³⁹ Hanefi mezhebinin hadis ehline karşı olmadığını gösterme çabası olarak yorumlanabilir. Benzer şekilde birçok vesile ile Abdullah b. Mübârek'in Ebu Hanife'nin öğrencisi olduğunu ispatlama çabası da⁴⁰ büyük muhaddislerden biri olan Abdullah b. Mübârek'in Ebu Hanife'nin usulünü benimsediği ve dolayısıyla hadis ehlinin Ebu Hanife'ye karşı olmadığını ortaya koyma niyeti olarak anlaşılabilir.

E. Ebu Hanife'nin Bazı Furu Görüşlerine Getirilen Eleştirilere Cevap

Ebu Hanife'nin bazı görüşleri diğer mezhep müntesipleri tarafından çeşitli eleştirilere maruz kalmış, bu görüşlerden bazıları sonraki Hanefiler tarafından ya kabul edilmemiş ya da farklı şekillerde tevil edilerek eleştiriler bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Menâkıblarda özellikle Ebu Hanife'nin nebîzi caiz gören görüşüne dönük savunular göze çarpmaktadır.

Saymerî ve Mekki'nin menâkıblarında Ebu Hanife'nin nebîzi mutlak olarak helal gördüğü yer almakta, hatta daha önce geçtiği üzere nebîzi helal görmek ehlisünnetin temel özellikleri arasında zikredilmektedir. Buna karşın Bezzâzî, nebîzin caiz olmasını şarta bağlamaktadır. Ona göre Ebu Hanife sarhoşluk için değil de Allah'a ibadet etmede kuvvet kazanmak için nebîzin içilmesine cevaz vermiştir. Bezzâzî bu görüşünü desteklemek için *Câmiu'l-Mahbûbî* ve *Fetâvâyı Kâdıhan*'da geçen şu rivayete yer verir:

"İmam Ebu Hafs el-Kebîr'e göre dört içecek dışındaki diğer içeceklerin hükmü soruldu: 'Helal değildir' şeklinde cevap verdi. Ona 'Sen iki şeyhe (Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a) muhalefet mi ediyorsun?' diye sorulunca şöyle cevap verdi: 'Hayır etmiyorum. Çünkü o ikisi insanların hayatını devam ettirmesi için bunların içilmesine cevaz veriyordu. Oysa zamanımızdaki insanlar fücür ve eğlence için içiyorlar. Bu amaçla içmek icmâ ile helal değildir.'" ⁴¹

Buradan hareket eden Bezzâzî kendi zamanında insanların toplanıp meclis kurarak sırf zevk ve eğlence için nebîz içmelerinin icmâ ile haram olduğu sonucuna varır. Kendi çağındaki fasıkların tıpkı şarap içmek için toplandıkları gibi nebîz içmek için de toplandığını söyleyen Bezzâzî, Sadru'l-İslâm'dan bu görüşü destekleyen şu olaya da yer vermektedir: "Hububattan elde edilen içeceklerin sarhoş etmesi halinde buna had uygulanıp

³⁹ "Yahya b. Maîn'den nakledilmiştir: "Ebu Yusuf ashâbu'l-hadisi sever ve onlara meylederdi. Biz ondan duyduğumuz hadisleri yazardık." Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 2/200.

⁴⁰ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 2/251; Şimşek - Kütük, "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme", 125, 131.

⁴¹ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/274.

uygulanmayacağı konusunda zamanımız alimleri ihtilaf edince ben onlardan nebîz ile sarhoş olmak ile diğer içeceklerle sarhoş olmak arasındaki farkın ne olduğunu sordum. Aralarındaki farkların ne olduğu konusunda kafaları karıştı. Çünkü bu fark net değildi.” Sonuç olarak nebîz içerek sarhoş olan kişilere de had uygulanacağını söyleyen Bezzâzî bu görüşün sebebinin, fesat manasının bu tür içeceklerde de olmasını göstermektedir.

Özetle Bezzâzî, Ebu Hanife’nin nebîzi helal gören, hatta Ehlisünnetin alamet-i farikası olarak gösterilen nebîz içmenin caizliği görüşünü, önce Ebu Hanife’nin kendi zamanında bunu yemeğin yanında bugünkü anlamda ayran, meyve suyu gibi gıdalanma amaçlı olarak içilmesini helal gördüğü olarak yorumlamakta, sonra da kendi çağındaki insanların bunu tamamen içki gibi eğlenme ve sarhoş olma amacıyla içtiğinden hareketle tamamen caiz olmadığı sonucuna ulaşmakta ve Ebu Hanife’ye yöneltilen ciddi bir eleştiriyi bertaraf etmeye çalışmaktadır.

Menâkıblarda Ebu Hanife’nin fûru görüşlerine ilişkin savunu örnekleri oldukça fazladır. Özellikle Bezzâzî, Ebu Hanife ile ilgili yer verdiği bazı rivayetlerde mezhebin sahih görüşüne aykırılık arz eden fûru görüşleri çok detaylı olarak ele almaktadır. Mesela temiz ve necis iki elbisenin karışması durumunda nasıl namaz kılınacağı konusunda Ebu Hanife’den gelen bir rivayetten sonra Bezzâzî sayfalarca *taharrî* meselesini anlatmakta ve söz konusu rivayeti değerlendirmektedir.⁴² Yine Ebu Hanife’den nakledilen “Bize hıyanet eden veya hükmünde haksızlık eden her imamın/yöneticinin imamlığı batıldır, verdiği hükmü caiz değildir” şeklindeki sözün mezhebe muhalif olduğunu söyleyen Bezzâzî bu sözü farklı şekilde tevil etmektedir.⁴³

F. Ebu Hanife’nin Kelam İlmine Karşı Mesafeli Oluşu

Ebu Hanife’nin gençlik yıllarında kelam ile uğraştığı, kelam ilmine dair ders meclisinin olduğu ve bu dönemde yirmi defadan fazla Basra’ya gidip orada Mutezilî kelimcilerle münazara ettiği kaydedilmektedir.⁴⁴ Hatta Ebu Hanife’nin heva ehli ile mücadelesi sonucu bu konuda bölgenin reisi konumunda görüldüğü kaydedilmektedir.⁴⁵ Yine sadece Ebu Hanife’nin değil öğrencileri Ebu Yusuf, Züfer, Muhammed eş-Şeybânî ve Hammad b. Ebu Hanife’nin de kelamda insanların en alimi (*ebsar*) oldukları, insanlarla cedelleştikleri (muhâseme), münazara ettikleri ve hasımlarına galip

⁴² Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/231-236.

⁴³ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 2/136.

⁴⁴ Şimşek - Kütük, “Bekir ez-Zerencerî’nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme”, 140-141; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/34-35.

⁴⁵ Mekkî, *Menâkıbu’l-İmam el-Azam*, 1/59.

geldikleri nakledilmektedir.⁴⁶

Ancak menâkıblardaki rivayetlere göre Ebu Hanife daha sonra kelamı bırakarak fıkha yönelmiştir. Kelam ilmini terk etme sebebine dair farklı nakiller vardır. Bir nakle göre bunun sebebi kelamın insan üzerinde bıraktığı olumsuz etki ve selef-i salihinin kelam ile uğraşmamasına kanaat getirmesidir.⁴⁷ Diğer bir nakle göre kelamî konuları tartıştığı bir ortamda halktan birinin kendisine sorduğu bazı fikhî soruları bilememesidir.⁴⁸

Esasında Ehlisünnetin öncüsü ve esaslarını tesis eden biri olarak gösterilen Ebu Hanife'nin kelama karşı olduğunu söylemek bir açıdan çelişki olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan menâkıblarda Ebu Hanife'nin birçok kelamî görüşüne de yer verilmektedir. Mesela iman için ikrar ve amelin şart olup olmadığı konusundaki görüşleri çok uzun olarak ele alınmakta, büyük günah işleyenlere dua etme ve cinlere iman etme konularındaki görüşlerine yer verilmektedir. Ebu Hanife'nin fıkıh ile uğraştığı zamanlarda da bazı kelamî münazaralar yaptığına dair rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre Gaylân ed-Dımaşkî'nin bir öğrencisi Kufe'ye gelmiş, Ebu Hanife'nin öğrencileri kelamî tartışmalarda onunla başa çıkamayınca Ebu Hanife'nin onunla tartışmasını istemiş ve ısrarlar sonucu Ebu Hanife ile Gaylân'ın öğrencisi tartışmış ve sonuç olarak Ebu Hanife galip gelmiştir.⁴⁹ Yine kendisini öldürmek isteyen Haricîler ile ilgili giriştiği kelamî tartışmalar bulunmaktadır.⁵⁰

Bezzâzî, yaratıcıyı bilmeye götürdüğü için kelamın en şerefli ilimlerden olması gerektiği, hal böyleyken Ebu Hanife'nin neden kelam hakkında olumsuz bir bakış açısına sahip olduğu konusu üzerinde detaylıca durmaktadır. Bu konudaki farklı görüşlere de yer veren Bezzâzî, iki ihtimalden bahseder. Birincisi Ebu Hanife'nin uygun görmediği kelam ilmi,

⁴⁶ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 1/68; Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/113.

⁴⁷ “Ve gördüm ki kelam ile uğraşanların siması sâlihlerin siması gibi değildi, kalpleri katı, gönülleri kabaydı, Kitâb'a, sünnete ve selef-i sâlihîne muhalefet etmeye alırıış etmiyorlardı. Eğer kelam hayırlı olsaydı, selef-i sâlihîn onunla uğraşırdı.”

“Allah'ın muvaffakiyeti sayesinde. İlimleri düşündüm. Dedim ki: Kelam akıbeti kötüdür, faydası azdır. Bunda derinleşen kişiler bildiklerini aşikare söyleyemez, havaya boş ok atar.” Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/247-248.

⁴⁸ Şimşek - Kütük, “Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme”, 140; Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 208; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/246.

⁴⁹ Şimşek - Kütük, “Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme”, 128-129.

⁵⁰ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 1/479; Şimşek - Kütük, “Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme”, 129; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 324-325.

cedelleşme ve münakaşa için kelamın derin meselelerine dalmak ve münazara ederken karşı tarafın ayağının kaymasının istendiği kelam ilmidir. Diğer ihtimale göre ise Ebu Hanife'nin uygun görmediği kelam meşâyihın değil de felsefecilerin kelamıdır. Ancak Bezzâzî'ye göre birinci yorum daha isabetlidir. Nitekim oğlu Hammad'a nasihatlerinde bu husus görülmektedir.⁵¹

Menâkıblarda dikkat çeken diğer bir husus Ebu Hanife'nin bidat ehline karşı çok sert davranan biri olarak gösterilmesidir. Menâkıblarda geçtiği üzere diğer insanlara karşı nazik, hatta kendisine hakaret edenlere bile cevap vermeyen Ebu Hanife;⁵² söz gelimi Cehm b. Safvân'a karşı son derece ağır sözler söylemiştir.⁵³

G. Ebu Hanife'nin Fıkhi İlk Tedvin Eden Olduğu

Fıkıh ilminin ilk defa Ebu Hanife tarafından tedvin edildiği hususu, Kudûrî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*'sinde ve sonraki Ebu Hanife menâkıblarında sıklıkla vurgulanmaktadır.⁵⁴ Ebu Hanife'nin fıkhi tedvin etmesi ile kastedilen, onun sadece kendisine sorulan bazı fikhî meselelere cevap vermesi değil bir bütün olarak insanların başına gelen tüm meselelere çözümler bulması ve bunu kayıt altına almasıdır. Menâkıblarda Ebu Hanife'nin çözdüğü meselelere dair farklı rakamlar yer almaktadır. Ebu Hanife bir rivayete göre 60 bin, bir rivayete göre 83 bin, başka bir rivayete göre 500 bin mesele vazetmiştir.⁵⁵

Ebu Hanife'nin fıkha başladığı ilk dönemlerden itibaren fikhî meseleleri yazdığı bilinmektedir. Nitekim nakledildiğine göre henüz Hammâd'ın yanında bir öğrenciyken Hammâd bir cenaze için Basra'ya gidip yerine Ebu Hanife'yi bıraktığında o, bir aylık zaman zarfında kendisine sorulan ve daha önce cevabını işitmediği altmış meseleyi ve bunlara verdiği cevapları kayıt altına almıştır. Hammâd geldikten sonra da bu soru ve cevaplarını ona arz etmiştir.⁵⁶ Sonraki dönemlerde de Ebu Hanife'nin

⁵¹ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/249-250.

⁵² Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/481.

⁵³ "Cehm b. Safvân, Ebu Hanife ile görüşmek istedi. Ebu Hanife ile karşılaştıklarında ona 'Bazı konuları konuşmak için sana geldim' dedi. Ebu Hanife 'Seninle konuşmak utançtır, senin kabul ettiğin konulara dalmak ateştir.' dedi. Cehm 'Benim sözlerimi duymadan aleyhime nasıl böyle hüküm veriyorsun?' dedi. Ebu Hanife 'Senin sözlerin bana ulaştı, bunlar öyle sözlerdir ki namaz ehli olan bir insan bunu söyleyemez.' dedi." Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 362.

⁵⁴ Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/55; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/122.

⁵⁵ "Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/96; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/291.

⁵⁶ Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/56.

kendisine gelen tüm sorulara cevap verdiği, özellikle güzel soru sorulduğunda bunu sevinçle karşıladığı,⁵⁷ bazılarına ise yazılı olarak cevap verdiği kaydedilmektedir. Nitekim hacca gitmek isteyen A'meş'in talebi üzerine hacın menâsikini ona yazılı olarak iletmiştir.⁵⁸

Menâkıblarda farklı vesilelerle Ebu Hanife'ye nispet edilen birçok kitaptan bahsedilmektedir. Mesela Süfyan es-Sevrî'nin Ebu Hanife'nin kitaplarını okuduğu kaydedilmektedir.⁵⁹ Hatta nakledildiğine göre bir seferinde Züfer, Basra'ya gittiği zaman ona Süfyân'ın *el-Câmi'* adlı eseri aktarılmış, Züfer ise bu kitap üzerinde incelemeler yaptıktan sonra "Hayret! Bunlar bizim sözlerimiz, ancak başkalarına nispet ediliyor." demiştir.⁶⁰ Yine Ebu Mutî'den nakledildiğine göre o, Abdullah b. Mübârek'i *Kitâbu'r-re'y*'i Ebu Hanife'ye okurken görmüştür.⁶¹ Keza Abdülaziz b. Hâlid'in Ebu Hanife'nin yanında *Kitâbu'l-eymân*'ı okuduğu kaydedilmekte,⁶² bir yerde "Nuh aynı zamanda Ebu Hanife'nin kitaplarını Horasan bölgesine götürün ve Ebu Hanife'nin ilmini orada yayan kişidir"⁶³ denilmekte, başka bir yerde "Ebu Hanife'nin ilk vazettiği eser, *Kitâbu's-salât*'tır, ona *Kitabu'l-arûs* adını verdi"⁶⁴ denilmekte, İmam Şâfiî'den "Ebu Hanife'nin kitaplarını incelemeyen fıkhıta derinleşemez"⁶⁵ sözü rivayet edilmekte; bir başka yerde İbn Mübarek'in kız kardeşinin kocası olan Atiyye b. Esbât'ın, Kûfe'ye geldiği zaman Züfer'den Ebu Hanife'nin kitaplarını ödünç aldığı ve onları tekrar tekrar yazdığı ifade edilmektedir.⁶⁶ Hatta Abbasi halifesi Me'mun (813-833) zamanında cereyan eden bir olayda Ebu Hanife'nin kitaplarının imha edilmeye çalışılması ile ilgili bir girişimden bahsedilmekte ve bu olayda İbn Zühre'nin söz isteyerek "Ebu Hanife'nin kitaplarında yazılanlar Kitâb'a ve sünnete muhaliftir" dediği belirtilmektedir.⁶⁷

Bu rivayetler her ne kadar bizzat Ebu Hanife'nin fıkha dair birçok kitap

⁵⁷ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 1/457.

⁵⁸ İbn Ebî'l-Avvâm, *Fedâilu Ebî Hanîfe*, 103; Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 1/98; Şimşek - Kütük, "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme", 122.

⁵⁹ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 1/84-89; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, 74; Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 2/29.

⁶⁰ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanîfe*, 2/298.

⁶¹ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 2/424.

⁶² Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 2/402.

⁶³ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanîfe*, 1/214.

⁶⁴ Şimşek - Kütük, "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanîfe Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme", 127; Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/68.

⁶⁵ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanîfe*, 1/239.

⁶⁶ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanîfe*, 1/217.

⁶⁷ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanîfe*, 1/223; Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 1/551.

yazdığına işaret etse de bunların, bazı meselelerin kaydedildiği notlar şeklinde anlaşılması daha makul gözükmemektedir. Nitekim İmam Muhammed, Ebu Yusuf, Hasan b. Ziyâd ve sonraki dönem Hanefi müellifler, yazmış oldukları kitaplarda Ebu Hanife'nin bu eserlerine hiç atıfta bulunmamışlardır.

Menâkıblardaki farklı rivayetlerde Ebu Hanife'nin fıkhn müdevvini olduğuna sık sık vurgu yapılmakta, fıkhi, tertipli üst ve alt bölümlere (kitâb ve bâb) ayırdığı, birinci bölümü de "taharet kitabı" yaptığı belirtilmektedir. Bu rivayetlere göre Ebu Hanife aynı zamanda ferâiz, hesâb, şurût ve vesîka kitaplarını ilk defa düzenli olarak tedvin ederek fıkhn birçok alt ilmini vazetmiştir.⁶⁸

Ebu Hanife'nin vazettiği ve kaydettiği meseleler kendi dönemindeki birçok alim tarafından dikkatle incelenmiş ve bu meseleler ve bunlara verdiği cevaplar sonraki fakihlerin kendi fıkıhlarını oluşturmaları için bir zemin oluşturmuştur. Menâkıblara göre kimileri Ebu Hanife'ye karşı açıktan mesafe alması sebebiyle kitaplarını gizli olarak okurken, kimileri ondan açıkça aldığını ifade etmiştir. Mesela Süfyan'ın Ebu Hanife'nin görüşlerini gizlice aldığı pek çok rivayette yer almaktadır. Yine Vâkıdî'den nakledildiğine göre İmam Mâlik genellikle Ebu Hanife'nin görüşüne göre cevap verir, ancak bu sırrını izhar etmezdi.⁶⁹ İshak b. Muhammed de İmam Mâlik'in bazı meselelerde Ebu Hanife'nin görüşlerini itibara aldığını söylemiştir.⁷⁰ Ebu Hanife'nin kitaplarını açıkça alanlar arasında ise İmam Şâfiî yer almaktadır. İmam Muhammed'in yazdığı kitapları bizzat ondan istediği ve İmam Muhammed'in genellikle buna olumlu yanıt verdiği kaydedilmektedir. Hatta İmam Muhammed'in sadece mudârebe kitabını Şâfiî'ye göndermediği, bu yüzden İmam Şâfiî'nin mudarebe konusunda İmam Muhammed'e muhalefedinin az olduğu da nakledilmektedir.⁷¹ Yine İbrahim el-Harbî'den nakledildiğine göre Ahmed b. Hanbel de Hanefilerin kitaplarına bakarak fıkhi mesâilini oluşturmuştur. Nitekim kendisine sorulan "Bu ince meseleleri nereden buluyorsun?" sorusuna "Muhammed b. Hasan'ın kitaplarından" şeklinde cevap vermiştir.⁷²

⁶⁸ Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 1/57; Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 2/66.

⁶⁹ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsârî's-şerife*, 1/74.

⁷⁰ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/194.

⁷¹ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 2/242.

⁷² Ebubekir Ahmed b. Ali Hatib el-Bağdadi, *Tarihu medineti's-Selâm* (Beyrut: Daru'l-garbi'l-islami, 2001), 2/567-568.

H. Ebu Hanife'nin Mezhebinin Öncelenmesini Gerektiren Ahlaki Faziletleri

Menâkıb müellifleri, Ebu Hanife'nin mezhebinin öncelenmesi gerektiğini ortaya koyarken onun ahlakî ve diğer bazı meziyetlerine de yer vermektedir. Mesela Ebu Hanife döneminde ve hemen sonrasında yaşayan onlarca alimin, Ebu Hanife'nin faziletine şahitlik etmesi bunlardan biridir. Bezzâzî'ye göre yeryüzünün doğusu ve batısındaki büyük âlimler, onun öncülüğünü ve faziletini itiraf etmişlerdir. Ona göre bu şahitlikler onun, akranlarına öncelenmesini gerektirmekte olup mezhebinin tercih edilmesinde dikkate alınmalıdır. Çünkü insanların iyi yönlerdeki şahitliği dince makbuldür.⁷³ Ebu Hanife'ye karşı olan hatta düşmanlık besleyen birçok kişinin tavrı ise genelde kıskançlığa ve kişisel hırslara bağlanmaktadır. Özellikle İbn Ebû Leyla, İbn Şübrüme, Sevrî ve Şerîk gibi dönemin önde gelen alimlerinin Ebu Hanife'ye muhalefet ettiği ve onun hata etmesi için fırsat kolladıkları kaydedilmektedir. Yine *Megâzî* kitabının müellifi İbn İshak'ın, halife ve diğer insanlar ona teveccüh ettiği için Ebu Hanife'ye düşmanca tavırlar sergilediği belirtilmektedir. Ancak bu alimlerden bazılarının daha sonra pişman olduğu da söylenmektedir.⁷⁴

Ebu Hanife'nin faziletini ortaya koymak için zikrettikleri bir diğer meziyet ise hoca ve öğrencilerinin çok olmasıdır. Hatta bir rivayete göre Ebu Hafs el-Kebîr (ö. 217/832) zamanında Şâfiî'nin ashabı ile Ebu Hanife'nin ashabı arasında kimin faziletli olduğu konusunda bir ihtilaf çıkmış ve bu tartışmada Ebu Hafs, fazileti belirlemenin bir yolu olarak kimin şeyhinin daha fazla olduğu konusunu gündeme getirmiştir. Bu rivayete göre Şâfiî'nin sadece 80 şeyhinin sayılabildiği, buna karşın Ebu Hanife'nin 4 bin şeyhinin sayıldığı belirtilmektedir.⁷⁵ Menâkıblarda Ebu Hanife'nin karşılaştığı, rivayet ve ders aldığı hocaları verilmeye çalışılmakta olup bazı menâkıb müellifleri bunlardan önemli olanlarından 200 tanesinin ismine yer vermektedir.

Ebu Hanife'nin zekası, hazır cevaplılığı, insanların sorunlarına hızlı ve pratik çözümler bulması ve yine hüccet ve delil getirme gücünün yüksek olması onun fazileti olarak zikredilmektedir.⁷⁶ Bununla beraber bazı menâkıb müelliflerinin zekasını göstermek üzere aktardıkları bazı olaylarda, Ebu Hanife'nin kendi fıkıh kurallarına aykırı hareket ettiğini gösteren noktalar yer almaktadır. Mesela bu nakillerden birine göre Ebu Hanife bir

⁷³ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/240.

⁷⁴ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/490.

⁷⁵ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/150-151.

⁷⁶ Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/321, 219.

haksızlığı gidermek için tek kişinin şahitliğiyle bir hakkın ispatlanmasını sağlayacak bir yol önermiştir.⁷⁷ Yine bazı olaylarda insanları kandırdığı izlemine uyandıran hususlar yer almaktadır. A'meş'in karısıyla yaşadığı bir problem üzerine Ebu Hanife'ye başvurması ve Ebu Hanife'nin bulduğu iddia edilen çözüm bu minvalde⁷⁸ olup bu yöndeki rivayetlerin ihtiyatla karşılanması gerekmektedir.

Ebu Hanife'nin faziletine dair kaydedilen ve üzerinde uzunca durulan bir diğer husus, işkenceye rağmen kadılığı kabul etmemesidir.⁷⁹

Menâkıblarda Ebu Hanife'nin takvasına ve bu açıdan faziletli oluşuna da çokça yer verilir. Kur'an'ı her gece hatmettiği, 40 yıl sabah namazını yatısı namazının abdesti ile kıldığı, bir gün oruç tutup bir gün ara verdiği⁸⁰ birçok kişiden nakille kaydedilir. Bununla beraber birçok menâkıbda her gece Kuran'ı hatmettiği yer alsa da bazı yerlerde buna muhalif nakiller de bulunmaktadır. Mesela Mekki'de Ebu Hanife'nin 40 yıllık yakın komşusu,

⁷⁷ Olaya göre bir adamın birisinde bin dirhem alacağı vardır, ancak buna dair tek bir şahidi bulunmaktadır. Borçlu adam ise bunu inkar eder. Durumu Ebu Hanife'ye arz edip Ebu Hanife bu adamın doğru sözlü olduğunu anlayınca borcun şahidine "Sen bu adamın, davalı üzerinde bin dirhem alacağı olduğunu biliyor musun?" diye sorar. Şahidi de "evet biliyorum" der. Ebu Hanife "Peki alacaklı olan bu adam, o parayı burada hazır bulunan birine hibe etse ve onu kabzetmek üzere yetkilendirse o para bu hazırdaki adamın olur mu?" der. Şahit "evet olur" der. Ebu Hanife alacaklı olan adama "Şu hazırdaki adama bin dirhemini hibe et" deyip sonra da borcun hibe edildiği adama "Borçluyu kadıya götür ve onda bin dirhem alacaklı olduğunu iddia et" der. Ebu Hanife şahide de şöyle söyler: "Sen de kâdının huzurunda o borçlunun bu hazırdaki adama bin dirhem borçlu olduğuna şahitlik et" Ebu Hanife parasını hibe eden adama da şöyle der: "O bin dirhem senindir, ona hibe edince artık o hazırdaki adamın oldu. Bu yüzden, bu hazırdaki adamın o borçlu üzerinde bin dirhem alacağı olduğuna şahitlik yapma hakkın vardır." [Böylece borcun iki şahidi olmuş oldu.] Ebu Hanife'nin dediği gibi yaptılar ve kadı bin dirhemini o hazırdaki adama ait olduğuna hükmetti, hak yerine ulaştı. Bkz. Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/409-410.

⁷⁸ Bu olaya göre A'meş ile karısı arasında bir münakaşa olmuş, karısı da bir daha onunla konuşmayacağına dair yemin etmişti. Karısı ona hiçbir şekilde cevap vermeyince A'meş "Eğer bu gece benimle konuşmazsan sen boşsun" demişti. A'meş daha sonra pişman olmuş ancak bir çare de bulamamıştı. Bunun üzerine A'meş, Ebu Hanife'nin yanına gider, Ebu Hanife, A'meş'in müezzini çağırır. Müezzine "A'meş evine girdiği anda sen sabah vakti girmeden önce ezan oku." der. Müezzine ezan okuduğu zaman A'meş'in karısı gecenin bittiğini ve dolayısıyla boş olduğunu zannettiği için A'meş'e dönerek "Beni senden kurtaran Allah'a hamdolsun, ey kötü ahlaklı adam" diyerek onunla konuşur. Bunun üzerine A'meş "Henüz sabah olmadı. Bu bir hile idi, ne güzel hiledir! Allah Ebu Hanife'ye merhamet etsin, bu yolu o bize gösterdi." der. Bkz. Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/344-345.

⁷⁹ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 2/139.

⁸⁰ Saymerî, *Ahbârü Ebî Hanife ve ashâbih*, 55; Mekki, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/335; Şimşek - Kütük, "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanife Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme", 126; Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsâri's-şerife*, 1/50, 125, 159; İbn Ebî'l-Avvâm, *Fedâilu Ebî Hanife*, 61.

evlerinin arasında sadece bir duvar olduğunu ve Ebu Hanife'nin Kuran'ın yedide birini okumadan sabahlamadığını nakletmektedir. Bezzâzî'nin bu rivayete yer verdikten sonra şu yorumu yapması oldukça ilginçtir: "Bu komşusu Rafîzî⁸¹ idi, rakipler her zaman menkıbeleri gizler ve daha az olanı rivayet ederler."⁸² Diğer yandan takvası ile ilgili anlatılan bazı anekdotların abartılı olduğu sonraki Hanefiler tarafından da kabul edilerek eleştirilir. Mesela alacaklı olduğu adamın duvarının gölgesinde durmadığı⁸³ rivayeti bazı Hanefiler tarafından reddedilmiştir.⁸⁴

Ebu Hanife'nin öğrencilerine karşı tavrı da önemli meziyetlerinden biri olarak vurgulanmaktadır. Ebu Hanife'nin öğrencilerinin başarısını takdir ettiği, onları okumaya teşvik ettiği, öğrencilerinin maddi ihtiyaçlarını giderdiği, ailesi tarafından dersten alınmak istenen öğrencilerin aileleriyle konuşup sorunu giderdiği, başlarına gelen musibetlere çok üzüldüğü ve bunu açıkça ifade ettiği kaydedilmektedir.⁸⁵

Sonuç

Menâkıb türü kitapların en önemli amaçlarından birinin kurucu imamın mezhep ve otoritesini güçlendirme olduğu söylenebilir. Bu müellifler, tabi olunan mezhep imamının güvenilir olduğunu, insanları din konusunda kandırmadığını ve her müslümanın gönül rahatlığıyla onların görüşlerine tabi olabileceklerini göstermeyi hedeflemektedir. Menâkıb türü kitaplar, kurucu imamların ve onların etrafında oluşan halkanın bilinçli bir ilim halkası olduğunu, kurucu imamların faaliyetlerinin gelişigüzel bir ilmi çaba olmadığını ve yine bir açıdan mezheplerin kendi varlığının farkında oluşunu ortaya koymaktadır. Bu türdeki kitapların mezheplerin istikrar kazanmasıyla beraber yazılmaya başlanması da mezhep oluşumunun ortaya çıkardığı bir literatür olması sebebiyledir.

İlk yazılan menâkıblarda her bir müellif tabi olduğu mezhep imamını şiddetle savunmakta, fazilet ve meziyetleriyle diğer mezhep imamlarından önde olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak özellikle hicri sekizinci asırdan sonra sünnî mezheplerin birbirine yakınlaşmasının bir sonucu olarak bu amacı gerçekleştirmek üzere birçok müellif, diğer mezhep

⁸¹ Mekkî'nin *Menâkıb*'ında "Bu komşusu Şîî idi" şeklinde geçmektedir. Bkz. Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/250.

⁸² Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/462.

⁸³ Sübezmûnî, *Keşfu'l-âsârî's-şerife*, 1/78; Mekkî, *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*, 1/191.

⁸⁴ Zeyn b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir: Hanefî Fıkhnın Esasları*, çev. Osman Bayder (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022), 754.

⁸⁵ Saymerî, *Ahbârü Ebî Hanife ve ashâbih*, 59-61; Bezzâzî, *Menâkıb-ı Ebu Hanife*, 1/472; 2/178.

imamlarının da menâkıbını yazmaya başlamıştır. Özellikle Şam-Mısır bölgesinde Zengiler, Eyyübiler ve Memlükler döneminde yaşayan Şemseddin Zehebî (ö. 748/1348), Suyûtî (ö. 911/1505), Şemseddin es-Sâlihî (ö. 942/1536) ve İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) gibi birçok Şâfiî müellifin Ebu Hanife menâkıbı yazması bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Ebu Hanife menâkıbları genel olarak değerlendirildiğinde onların gerçekte birer “Ebu Hanife savunusu” kabul edilmeleri mümkündür. Ebu Hanife’nin üstünlüğü genellikle onun ilk nesillerden/tabîinden oluşu, ilmi otoritesi, ehlisünnet içindeki yeri ve hadislere bağlılığı gibi konular üzerinden yürütülmüştür. Ebu Hanife’nin hadis bilgisinin yanı sıra rey, istihsân gibi akıl yürütme yöntemlerinin mahiyeti izah edilerek bunların gerçekte nasslara aykırı olmadığı açıklanmış, Ebu Hanife’nin rey ve kıyasa olan bağlılığına rağmen, hadisleri dikkate aldığı vurgulanmıştır. Ebu Hanife’nin füru görüşlerine yönelik bazı eleştiriler, özellikle nebîz içmenin helallığı gibi meseleler, menâkıb müellifleri tarafından çeşitli şekillerde savunulmuştur. Bu savunular genellikle, Ebu Hanife’nin görüşlerinin keyfi olmadığı, bilakis belirli şartlar altında kabul edilen fikhî ilkelerden kaynaklandığı ve sonuç olarak farklı zamanlarda farklı yorumlanabileceği şeklindedir.

Menâkıblar, Ebu Hanife’nin ilmini, içtihat anlayışını, ilim yolundaki çabasını, mücadelesini, öğrencilerle ve halkla olan ilişkisini, ders meclisini, ders anlatım metodunu, ahlakî meziyetlerini ve siyasi duruşunu başarılı bir şekilde sunar. Bununla beraber yer yer abartılı bazı rivayetlere de yer verdiklerini, hatta bunların bir kısmının sonraki Hanefiler tarafından da eleştirildiği görülmektedir. Sonuç olarak Ebu Hanife’nin fıkıh tarihinde sahip olduğu konumu, hayatın reel gerçekliğini dikkate alarak inşa ettiği güçlü fıkıh doktrinden elde ettiğini, menâkıb kitaplarında yer alan bazı mübalağalı ifadelerin, özellikle mezheplerin istikrar kazanmasından sonra mezhepler arası rekabetin bir sonucu olarak dile getirildiğini unutmamak gerekir.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: OB; **Kavramsallaştırma:** OB; **Literatür Taraması:** OB; **Veri Toplama:** OB; **Veri İşleme:** OB; **Analiz:** OB; **Yazma – orijinal taslak:** OB; **Yazma – inceleme ve düzenleme:** OB.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

Beyhakî, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin. *Menakıbu’ş-Şâfiî*. Kahire: Mektebetu’l-dari’t-turas, 1970.

Bezzâzî, Hafızuddin Muhammed el-Kerderî. *Menâkıb-ı Ebu Hanife*. çev. Osman Bayder. İstanbul: Misvak Neşriyat, 2023.

Cüveynî, İmâmu’l-Haremeyn Abdulmelik. *Muğîsu’l-halk*. el-Matbaatu’l-misriyye, 1934.

Çeker, Huzeyfe. *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, 2018.

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed. *el-Menhûl min ta’likâti’l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Daru’l-fikr, ts.

Haskefî, Muhammed b. Ali. *ed-Durru’l-muhtâr*. thk. Abdulmunim Halil İbrahim. Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 2002.

Hatib el-Bağdadi, Ebubekir Ahmed b. Ali. *Tarihu medineti’s-Selâm*. Beyrut: Daru’l-garbi’l-islami, 2001.

İbn Ebi’l-Avvâm. *Fedâilu Ebî Hanife*. Mekke: el-Mektebetu’l-İmdadiyye, 2010.

İbn Nüceym, Zeyn b. İbrahim. *el-Eşbâh ve’n-Nezâir: Hanefî Fıkhnın Esasları*. çev. Osman Bayder. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022.

İbn Vehbân, Abdulvehhab b. Ahmed. *Teysiru’l-mekâsıd*. thk. Abdulmuhsin Taha. Beyrut: Daru’l-kutubi’l-ilmiyye, 2023.

İbnu’r-Rif’a, Ebu’l-Abbas Necmeddin. *Kifâyetu’n-nebîh Şerhu’t-tenbîh*. thk. Mecdî Muhammed Surûr. Beyrut: Daru’l-kutubi’l-ilmiyye, 2009.

İbnu’ş-Şihne, Ebu’l-Velid Ahmed b. Muhammed. *Lisânu’l-hükkâm*. Kahire: el-Babî’l-Halebi, 1973.

- Kadı Abdulcebbar. *el-Muğnî*. thk. Mahmud Muhammed Kasım. el-Müessesetu'l-Mısriyye, ts.
- Kadı Abdulcebbar. *Şerhu usulî'l-hamse*. thk. Abdulkерim Osman. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2010.
- Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed. *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*. thk. Abdullah Nezâr Ahmed. Kuveyt: Esfâr, 2024.
- Mekkî, Muvaffak b. Ahmed. *Menâkıbu'l-İmam el-Azam*. Haydarabad: Matbaatu meclisi dairi'l-mearif, 1321.
- Murat, Memiş. "İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezilîlerin Hz. Ali Anlayışı". *Kelam Araştırmaları* 8/2 (2010).
- Nevevî, Ebu Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref. *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luğât*. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.
- Pezdevî, Ebu'l-Usr Fâhru'l-İslâm Alî b. Muhammed. *el-Usûl*. thk. Said Bekdaş. Medine: Daru's-sirac, 2016.
- Râzî, Fahrreddin. *Menâkıbu's-Şâfiî*. Kahire: Mektebetu'l-külliyati'l-ezheriyye, 1986.
- Saymerî, Kadı Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali. *Ahbâru Ebî Hanife ve ashâbih*. Beyrut: Âlemu'l-kutub, 1985.
- Sübezmûnî, Ebu Muhammed el-Üstaz. *Keşfu'l-âsârî's-şerife*. thk. Latifurrahman el-Behraicî. İstanbul: Mektebetu'l-İrşâd, 2020.
- Şimşek, Murat - Kütük, Şaban. "Bekir ez-Zerencerî'nin Menâkıbu Ebî Hanife Adlı Eseri: Tahkik ve Değerlendirme". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/1 (Haziran 2018).
- Timür, İhsan. "Bir Mezhep Savunusu Olarak Tabakat Eserleri: Takiyyüddin et-Temimi'nin et-Tabakatü's-Seniyye'sine Yansıyan Hanefilik Savunusu". *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*. ed. Hidayet Aydar. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

THE PERCEPTION OF ABU HANIFA IN MANĀQIB LITERATURE

 Osman BAYDER^a

Extended Abstract

Starting from the early fourth century Hijri, followers began writing works to defend the positions of their madhhab imams. Some of these defenses were included within fiqh (furū', khilāf) texts, while others were compiled in independent works such as *manāqib* literature. In fiqh texts, efforts were made to substantiate the views of the madhhab imams as being more accurate and preferable through evidence. On the other hand, *manāqib* works focused on highlighting the moral, intellectual, and human virtues of the defended imam, portraying them as superior in these aspects.

Manāqib literature emerged alongside the consolidation of Islamic legal schools (madhhabs). In addition to extolling the personal virtues of the madhhab imam, these works assumed the role of defending the intellectual and methodological foundations established by the imam. It can be argued that *manāqib* literature sought to deepen allegiance to a specific madhhab and to strengthen its position in the context of inter-madhhab competition. In this regard, *manāqib* serve as a defense of the madhhab, aiming to demonstrate the superiority of the affiliated imam, resembling *khilāf* works to some extent. One of the primary objectives of *manāqib* works appears to be the reinforcement of the authority and legitimacy of the founding imam and their madhhab. The authors of such works aimed to affirm that the madhhab imam was trustworthy, did not mislead people in religious matters, and that all Muslims could confidently adhere to their views. Moreover, *manāqib* sought to portray the founding imams and their circles as a deliberate and conscious scholarly assembly, emphasizing that the activities of these imams were not random academic efforts but systematic endeavors. In this way, *manāqib* also highlight the self-awareness of madhhabs

^a Assoc. Prof., Erciyes University, osmanbayder@erciyes.edu.tr

regarding their own existence. The fact that these works began to be composed alongside the stabilization of madhhabs underscores their role as a literature shaped by the process of madhhab formation.

This study aims to explore the perception of Abu Hanifa as reflected in some of the most significant *manāqib* written about him, including those by Abu Muhammad Ustadh al-Subazmuni, Abu Abdullah al-Saymari, Bakr al-Zaranjari, Muwaffaq al-Makki, and Hafizuddin al-Bazzazi al-Kardari. It focuses primarily on the virtues emphasized in these works, which attempt to portray Abu Hanifa as a figure of prominence. Beginning from the fourth century Hijri, these *manāqib*, which have become a form of defense for Abu Hanifa, are examined to analyze how his scholarly and personal qualities were evaluated and the primary purposes underlying this portrayal.

The study delves into the recurring themes in Abu Hanifa's *manāqib* that underscore his superiority. These include narratives emphasizing his status as a member of the *tābi'īn* generation, his meeting with many Companions, his advanced knowledge of *hadith*, his position as one of the pioneers of Ahl al-Sunnah, his approach to *kalam* (Islamic theology), his understanding of *ra'y* (reasoned opinion) and *istihsan* (juristic preference), and the compatibility of his *istihsan* with the Qur'an and Sunnah. Additionally, the study examines his role in codifying Islamic jurisprudence (*fiqh*), highlighting that Abu Hanifa was among the first to systematize several sciences. It also addresses his most controversial views in *furū'* (subsidiary issues of Islamic law), his unique attributes compared to other madhhab imams, and how these interconnected topics are treated in his *manāqib*.

In *manāqib* literature, Abu Hanifa is recognized as the first scholar to systematically codify Islamic jurisprudence, holding a pivotal position in the history of Islamic law. His contributions extend far beyond resolving individual legal issues; he laid the foundation for a comprehensive legal system that addressed the needs of the Muslim community. By documenting solutions to thousands of legal cases, Abu Hanifa ensured that his scholarly legacy could be transmitted to future generations, providing a valuable resource for other jurists and schools of thought to study and further develop Islamic jurisprudence.

According to the *manāqib*, the superiority of Abu Hanifa's school is attributed not only to his intellectual achievements but also to his exemplary moral virtues. His supportive attitude toward his students, his attentiveness to their material and spiritual concerns, his humane character, his refusal to accept judicial appointments even under torture, and especially his *taqwa*

(God-consciousness) are among the virtues highlighted in these works. However, the exaggerated accounts and hyperbolic narratives regarding his *taqwa* found in some *manāqib* serve as a reminder of the need for careful scholarly evaluation when engaging with such texts.

The life and scholarly legacy of Abu Hanifa have left a profound impact not only within the Hanafi school but also across other Islamic legal traditions. The fact that renowned scholars such as Imam al-Shafi'i and Ahmad ibn Hanbal referred to his works and opinions demonstrates the extensive acceptance and influence of his madhhab.

In summary, this study aims to examine the contributions of Abu Hanifa to the science of Islamic jurisprudence (*fiqh*), his position in the history of Islamic law, his systematic approach, extensive scholarly expertise, moral virtues, and the factors that distinguish his madhhab. These objectives are pursued by analyzing works written about his life, focusing on how they highlight these aspects of his legacy.

Keywords: Islamic Law, Abu Hanifa, Manāqib, Hanafism, Madhhab Defense.

Peer-review: External, Independent.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Author Contributions:

Concept: OB; **Conceptualization:** OB; **Literature Search:** OB; **Data Collection:** OB; **Data Processing:** OB; **Analysis:** OB; **Writing – original draft:** OB; **Writing – review & editing:** OB.

3. Ethics approval:

Not applicable.

4. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

5. Competing interests:

The author declares no competing interests.

